

Joanna Mierzwińska-Lorecka ■

Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w krajach skandynawskich

Juvenile justice system in Scandinavia

Abstrakt: Artykuł stanowi przegląd rozwoju skandynawskiego wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Finlandii, Danii, Norwegii i Szwecji i ich cech charakterystycznych. Po przedstawieniu historii narodzin modelu nordyckiego pod koniec XIX w., dokonano przeglądu głównych etapów jego ewolucji na przestrzeni XIX i XX w. aż po ostatnie reformy z początku obecnego tysiąclecia. Następnie zbadano sankcje karne i praktyki ich stosowania. Na przykładzie Finlandii i Szwecji przedstawiono szczegółowo rolę interwencji w zakresie opieki nad dziećmi. Artykuł kończy podsumowanie i wnioski z przeprowadzonej analizy.

Słowa kluczowe: nieletni, sądy dla nieletnich, instytucje pomocnicze, orzekanie środków wobec nieletnich, historia wymiaru sprawiedliwości w krajach skandynawskich

Abstract: The article gives an overview of the development and distinct features of Scandinavian youth justice in Finland, Denmark, Norway and Sweden. The author presents a short case study of the birth of the Nordic model. This is followed by an overview of the major phases in the evolution of Nordic youth justice from the beginning of the last century until the most recent reform period around the turn of the millennium. In the next two sections the author gives a summary of the contents of the present criminal sanctions and their implementation practices. Then the role of child welfare interventions is discussed in more detail, using Finland and Sweden as examples. The author's conclusions follow in the final section.

Keywords: juveniles, juvenile courts, supporting institutions, adjudication process, diagnostic teams, juvenile justice history in Scandinavia

Wprowadzenie

Kraje skandynawskie (nordyckie)¹ zamieszkuje około 25 milionów osób (9,2 miliona w Szwecji, 5,5 miliona w Danii, 5,3 miliona w Finlandii, 4,8 miliona w Norwegii i 320 000 w Islandii). Państwa te mają wspólną historię i wiele wspólnych cech. Mają demokratyczne konstytucje z władzą podzieloną między władzę sądowniczą, wykonawczą i ustawodawczą; wielopartyjne systemy polityczne, w których rządy koalicyjne są normą. Władzę ustawodawczą sprawują parlamenty narodowe, których członkowie wybierani są w okręgach wieloosobowych na zasadzie proporcjonalnej reprezentacji. W krajach tych panuje konsensus polityczny, w przeciwieństwie do konfliktowych systemów politycznych.

Podstawą skandynawskiego modelu polityki społecznej jest tzw. *welfare state*, tj. państwo opiekuńcze, charakteryzujące się kompleksowymi programami i usługami opiekuńczymi, inwestycjami w kapitał ludzki, skoordynowanymi rynkami pracy i stosunkowo hojnymi zasiłkami dla bezrobotnych. Jego kluczowe cechy to odpowiedzialność państwa za zapewnienie opieki społecznej w oparciu o zasady powszechnego ubezpieczenia społecznego. Uprawnienia do korzystania z świadczeń przysługują każdemu członkowi społeczeństwa bez wyjątków wynikających z zatrudnienia, statusu społecznego lub sytuacji rodzinnej (w przeciwieństwie do większości krajów anglojęzycznych, gdzie wiele możliwości skorzystania z programów socjalnych jest uzależniona od spełnienia kryteriów dochodowych). Struktury opieki społecznej w krajach nordyckich mają na celu zapewnienie powszechnego zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzkich, stabilizację gospodarki, maksymalizację udziału siły roboczej, utrzymanie sprawiedliwych poziomów świadczeń, redystrybucję dochodów na dużą skalę oraz liberalne stosowanie ekspansywnej polityki fiskalnej. Podtrzymują one i odzwierciedlają określone wartości i priorytety społeczne, w tym wysoki poziom zaufania społecznego i instytucjonalnego, wysoki poziom tolerancji społecznej, promowanie równości płci. Kraje skandynawskie zwykle lokują się wysoko w odniesieniu do poziomu dobrobytu, gospodarki, edukacji, konkurencyjności, równości społecznej i jakości życia.

Te cechy państwa opiekuńczego i systemu politycznego są kluczowe dla zrozumienia polityki i działań skandynawskiego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, charakteryzującego się umiarkowaną polityką karną i niskimi wskaźnikami orzekania kary pozbawienia wolności (Lappi-Seppälä 2007: 217–295; Lappi-Seppälä 2011a: 1–31; Pratt, Eriksson 2013). Związek między strukturą społeczną, modelem opieki społecznej i wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych jest szczególnie wyraźny w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości wobec

¹ Na potrzeby niniejszego opracowania określenie skandynawski i nordycki będzie używane zamiennie, mimo, że termin kraj nordycki jest znacznie szersze niż kraj skandynawski. To drugie ma silne konotacje historyczno-geograficzne i zalicza do tej grupy wyłącznie: Szwecję, Norwegię i Danię. Natomiast kraje nordyckie to państwa należące do Rady Nordyckiej, czyli: kraje skandynawskie (Norwegia, Szwecja i Dania), Islandia, Finlandia, a także trzy terytoria zależne: Wyspy Owcze, Wyspy Alandzkie i Grenlandia.

nieletnich. Kraje te wypracowały bowiem w tym przedmiocie własny system, którego zasadnicza część leży poza wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych. Jeszcze w ubiegłym stuleciu wprowadzono szereg regulacji dotyczących ochrony nieletnich, mocą których prawo do interweniowania w ich zachowanie przyznano władzom miejskim. Sprawy nieletnich poniżej 14 lub 15 roku życia zostały przeniesione z sądów do rad do spraw opieki nad dziećmi, podczas gdy dzieci w wieku od 15 do 18 lat podlegały zarówno wymiarowi sprawiedliwości, jak i radom do spraw opieki nad dziećmi.

W obecnie obowiązującym systemie skandynawskim nieletnimi w wieku poniżej 15 lat zajmują się wyłącznie władze do spraw dzieci, zaś sprawcami w wieku od 15 do 18 lat zajmuje się zarówno system opieki nad dziećmi, jak i wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych. Młodocianymi w wieku od 18 do 20 lat zajmują się organy wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych i do pewnego stopnia także system opieki nad dziećmi z zapewnieniem opieki postpenitencjarnej. Skandynawski wymiar sprawiedliwości dla nieletnich opiera się zatem na systemie specjalnej opieki nad dziećmi przez wyodrębnione organy do spraw nieletnich. W wyjątkowych sytuacjach korzysta on z regulacji karnych. Zaznaczyć przy tym należy, że system postępowania wobec nieletnich w tych krajach opiera się głównie na funkcjonowaniu administracyjno-społecznych komisji dla nieletnich i choć nie jest to system sądownictwa w dosłownym rozumieniu, to jednak pod względem kompetencji organy te nie różnią się specjalnie od sądów dla nieletnich. *Quasi-sądowe*, komisje zajmują się nie tylko reakcją na przestępczość młodzieży, ale także podejmują działania w przypadku zaniedbywania lub krzywdzenia dzieci oraz stwierdzenia ich demoralizacji (Klaus 2009: 59).

Funkcjonowanie szerokiego spektrum środków otwartej opieki nad dziećmi i wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych opiera się jednak na fundamentalnie odmiennych zasadach. Kryterium wszelkich interwencji instytucjonalnych na rzecz dziecka jest jego interes. Mają one charakter wspierający, a formalnie czyny karalne (przestępstwa) odgrywają niewielką lub żadną rolę jako kryterium stosowania tych środków. Z drugiej strony, wymiar sprawiedliwości w krajach nordyckich w znacznie mniejszym stopniu rozróżnia przestępców w różnym wieku. Wszyscy sprawcy od 15 roku życia są skazywani na podstawie przepisów tego samego kodeksu karnego. Ściśle rzecz biorąc, nie ma odrębnego systemu karnego dla nieletnich w sensie, w jakim pojęcie to jest zwykle rozumiane w większości innych europejskich systemów prawnych. Nie ma odrębnych sądów dla nieletnich, a liczba poszczególnych kar, które mogą być stosowane wyłącznie wobec nieletnich, jest ograniczona. Mimo to system opieki nad dziećmi spełnia funkcje, które w wielu innych krajach należą do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dla nieletnich. Zamiast oddzielnych sądów dla nieletnich funkcjonuje system interwencji oparty na miejskich radach do spraw ochrony dzieci.

W ten sposób skandynawski model interwencji wobec nieletnich stanowi integralny element szerszego systemu uniwersalnych usług społecznych, które państwo zapewnia wszystkim mieszkańcom. Zadania systemu opieki nad dziećmi

wykraczają jednak poza problematykę przestępczości i obejmują wszystkie elementy istotne dla dobrego samopoczucia i bezpiecznego rozwoju dziecka.

Niniejszy artykuł stanowi przegląd rozwoju i różnych cech nordyckiego systemu interwencji wobec nieletnich w Finlandii, Danii, Norwegii i Szwecji.

1. Rys historyczny

1.1. Narodziny modelu nordyckiego

Historia nordyckiego modelu postępowania wobec nieletnich jest datowana na koniec XIX w. W 1874 r. sądom w Norwegii przyznano prawo umieszczania dzieci poniżej 15 roku życia w szkołach poprawczych zamiast orzekania względem nich kary pozbawienia wolności. W krótkim okresie, już na początku lat 90-tych XIX w., powstały nowe instytucje, które mogły przyjmować nieletnich. W kolejnych latach powstały także fundacje do spraw współpracy w zakresie ochrony dzieci i prawa karnego. Narodziny tego modelu były wynikiem licznych w owym czasie zmian społeczno-ekonomicznych (Dahl 1985: 88–89).

Do stworzenia nowego modelu przyczyniły się także trwające wówczas prace nad nowym kodeksem karnym. Reformę tę połączono z dwiema innymi – wprowadzeniem kodeksu postępowania karnego i ustawy o ochronie dzieci. Obie reformy przeprowadził norweski sędzia i profesor prawa Bernhard Getz, aktywny członek Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego, założonego przez Franza von Liszta. Związek z wysoko cenionym i postępowym ruchem międzynarodowym przyczynił się do realizacji celów ograniczenia stosowania kary pozbawienia wolności wobec nieletnich. Administracja więzienna od dawna bez powodzenia zgłaszała bowiem problemy i niehumanitarne konsekwencje umieszczania dzieci razem z dorosłymi w zakładach karnych. Pod koniec XIX w. w Norwegii sformułowano pierwszy, spójny program resocjalizacji nieletnich (Dahl 1985: 88–89).

Do postulatów reformatorskich należało utworzenie nowego typu zakładu poprawczego dla dzieci w trudnej sytuacji życiowej. Idea ta została w pełni wyrażona w projekcie nowej ustawy o ochronie dzieci z 1892 r., która została przedstawiona parlamentowi jako „załącznik do prawa karnego”, co oznaczało ważne powiązanie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych z dobrem dziecka. Propozycja ta zawierała również istotną zmianę, gdyż zasięgiem swym obejmowała wszystkie dzieci żyjące w środowiskach społecznie zaniedbanych i zdemoralizowanych. Instytucje reformatorskie stały się też ogólnym narzędziem ochrony społecznej i ochrony dzieci (Dahl 1985: 87).

Jako projekt legislacyjny norweska ustawa o dobrostanie dzieci stanowiła wspólny wysiłek prawników i pedagogów. Propozycja została wprowadzona jako prawo karne, ale w czasie debat w latach 90. XIX w. coraz pochytywano ją jako

ustawę szkolną. Ta zmiana znalazła również odzwierciedlenie w ustaleniach proceduralnych. Konkretnie rozwiązanie nawiązywało do istniejącej tradycji samorządu gminnego i systemu rad miejskich, takich jak izby zapomóg dla biednych i kuratoria szkolne. Opierało się na powołaniu specjalnej rady do spraw opieki nad dziećmi na czele z miejscowym sędzią, składającej się z władz miejskich, świeckich i urzędników państwowych. Komisje te otrzymały uprawnienia znacznie wykraczające poza inne rady miejskie, takie jak rady szkolne czy rady do spraw pomocy humanitarnej. Przyznano im m.in. prawo do pozbawienia rodziców ich praw rodzicielskich oraz do umieszczania nieletnich wbrew woli rodziców w placówkach zamkniętych. W miarę postępu prac reformatorskich idea ochrony dzieci zwyciężyła w sądownictwie karnym. W trakcie tego procesu terminologia w prawie została stopniowo zmieniona z punitywnej na resocjalizacyjną i opiekuńczą. Wskazywano na przykład, że rady do spraw opieki nad dziećmi nie powinny być rozumiane jako forma sądów karnych. Ostatecznie z ustawy usunięto również wszelkie przepisy dotyczące dyscypliny instytucjonalnej (Dahl 1985: 88).

Norweski model sprawiedliwości dla nieletnich z udziałem rad do spraw opieki nad dziećmi powstał w 1896 r. Podniesiono minimalny wiek odpowiedzialności karnej z 10 do 14 lat (a później do 15 lat). Nowelizacja kodeksu karnego nastąpiła w 1902 r. Szwecja, Dania i Finlandia przeprowadziły lub zainicjowały reformy systemów opieki nad dziećmi na przełomie XIX i XX w. wzorując się na modelu norweskim. Reformy te zostały przeprowadzone w ściśle powiązanych pakietach, obejmujących zarówno ustawodawstwo o ochronie dzieci jak i regulacje prawnokarne. Wykluczenie nieletnich z wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych można było osiągnąć jedynie poprzez jednoczesne ustanowienie równoległego systemu ich ochrony, zdolnego przejąć odpowiedzialność za niewłaściwe zachowanie samych dzieci oraz dorosłych wobec nich (Dahl 1985: 88–89).

1.2. Główne etapy rozwoju nordyckiego wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich

Podstawowa struktura nordyckiego wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich została ustalona na przełomie XIX i XX w. To wówczas ustanowiono jego kluczowe elementy: wspomniane rad do spraw opieki nad dziećmi, dolną granicę wieku odpowiedzialności karnej oraz przyjęto akty prawne, mające na celu ochronę dzieci. W 1896 r. w Szwecji ustalono minimalny wiek odpowiedzialności karnej na 15 lat. W 1889 r. w Finlandii wprowadzono tę samą granicę, jednak nieletni w wieku między 7 a 14 rokiem życia mogli podlegać środkom dyscyplinarnym i wychowawczym ze strony władz opieki społecznej. W Norwegii granica wieku wynosiła początkowo 10 lat (od 1842 r.). W kodeksie karnym z 1902 r. została podniesiona do 14 lat, a następnie w 1987 r. – do 15 lat. W Danii minimalny wiek odpowiedzialności w kodeksie z 1866 r. wynosił 10 lat. W 1905 r. został podniesiony do 14 lat, a w 1930 r. do 15 lat. W 2011 r. wiek ten został obniżony do 14 lat, ale w 2013 r. ponownie przywrócono dolną granicę odpowiedzialności karnej na 15 lat

(Lappi-Seppälä 2011b: 199–264). Proces wdrażania reform wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich różnił się nieznacznie w zależności od trendów politycznych w poszczególnych krajach. Dania i Szwecja przeprowadziły reformy na początku XX w., a Finlandia, gdzie prace legislacyjne wstrzymywano najpierw w związku z pogorszeniem stosunków z administracją rosyjską, a następnie w wyniku wojny domowej w 1918 r., wdrożyła zmiany prawne dopiero po 1936 r. (Lappi-Seppälä 2015: 68).

Z uwagi na fakt, że sprawy nieletnich zostały przeniesione z kompetencji wymiaru sprawiedliwości do rad do spraw opieki nad dziećmi, zaniechano opracowania specjalnych sankcji dla najmłodszych grup wiekowych. Sama struktura sankcji miała zastosowanie do wszystkich sprawców odpowiadających na mocy prawa karnego. XIX-wieczne kodeksy karne, będące pod wpływem niemieckiej klasycznej szkoły prawa karnego, od samego początku przewidywały jednak złagodzenie i zmniejszanie dolegliwości kar dla młodszych grup wiekowych. Z kolei z początkiem XX w. wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich, zainspirowany pozytywistycznymi i socjologicznymi szkołami prawa karnego z Włoch (Enrico Ferri) i Niemiec (Franz von Liszt), zaczęły kłaść nacisk na cele specjalnej prewencji i resocjalizacji. Norweski kodeks karny z 1902 r. był pierwszym europejskim kodeksem opartym na tych zasadach, kolejnym był kodeks duński z 1930 r.

Nowe tendencje w polityce kryminalnej przyczyniły się do wprowadzenia kary z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, a także podjęcia dalszych prób wykluczenia nieletnich w wieku od 15 do 18 lat z wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych ze względu na dobro dziecka. Pierwsze prace rozpoczęły się w Norwegii i Danii na początku XX w., a już w latach 30-tych i 40-tych zakaz ścigania nieletnich i orzekania wobec nich sankcji karnych. W Szwecji reformy rozwinęły się na tyle, że w latach 50-tych około 70% sprawców poniżej wieku 18 lat zostało przeniesionych w zakres właściwości pomocy społecznej. Ponadto w odniesieniu do kary pozbawienia wolności w latach 20-tych i 30-tych wszystkie kraje skandynawskie utworzyły specjalne „zakłady karne” dla nieletnich. W ośrodkach dla nieletnich od samego początku umieszczano wychowanków na czas nieokreślony, uzależniając w dużym stopniu długość pobytu od postępów w poprawie ich zachowania (Dahl 1985: 89).

System sankcji karnych od lat 30-tych do 50-tych był silnie skoncentrowany na specjalnej prewencji w zakresie resocjalizacji albo poprzez interwencję „edukacji ochronnej” prowadzonej w ramach systemu opieki nad dziećmi, lub leczenie oferowane w więzieniach dla nieletnich. W 1956 r. w Szwecji przedstawiono propozycję „prawa ochronnego”, które znosiło odpowiedzialność karną wobec wszystkich osób do 18 roku życia, zastępując ją interwencją wyłącznie z punktu widzenia ochrony socjalnej, edukacji i resocjalizacji. W ciągu następnych dziesięcioleci polityka karna przybrała inny kierunek i ostatecznie zmiana ta nigdy nie została wdrożona w życie (Lappi-Seppälä 2015: 68–70).

1.3. Zmiany w systemie postępowania z nieletnimi w latach 60-tych

Na przełomie lat 50-tych i 60-tych zaczęły narastać wątpliwości odnośnie skuteczności i słuszności stosowanych metod opiekuńczo-wychowawczych względem nieletnich. W latach 60-tych szeroko dyskutowano na temat skutków przymusowego umieszczenia osób w zamkniętych instytucjach, poddając krytyce m.in. cele obligatoryjnego umieszczenia w szpitalach psychiatrycznych, leczenia i pracy przymusowej alkoholików. Nieufność wobec przymusowej opieki i leczenia instytucjonalnego odnosiła się także do modelu postępowania wobec nieletnich i ogólnie do systemu więziennictwa (Lappi-Seppälä 2015: 70–71).

W ich rezultacie doszło do zmian w zakresie stosowanych kar i środków opieki instytucjonalnej. W praktyce obejmowały one ogólny spadek odsetku stosowania kary pozbawienia wolności w Finlandii, gdzie liczba osadzonych nieletnich spadła z ponad 350 pod koniec lat 70-tych do poniżej 100 pod koniec lat 90-tych w grupie wiekowej 18–20 lat oraz ze 120 do około dziesięciu w grupie 15–17 lat. Uwzględniono reformy w opiece zdrowotnej. Nastąpiła deinstytucjonalizacja opieki nad alkoholikami – zaniechano ich przymusowego leczenia w szpitalach psychiatrycznych (Lappi-Seppälä 2001b: 92–150; Lappi-Seppälä 2011b: 217–218).

W odniesieniu do nieletnich dwie najbardziej widoczne zmiany dotyczyły zmniejszenia liczby zamkniętych szkół poprawczych w zakresie opieki nad dziećmi oraz rezygnacji z prowadzenia zakładów karnych dla młodzieży. Pierwszym krajem, który w 1973 r. całkowicie zlikwidował zakłady karne dla nieletnich, była Dania. Powołując się na argumenty związane zarówno z nieskutecznością funkcjonowania zakładów karnych dla nieletnich (wysoki odsetek recydywy) jak i brakiem gwarancji prawnych, Norwegia zamknęła je w 1974 r., Finlandia zniosła zakłady karne dla nieletnich w 1976 roku, a Szwecja w 1979 r. zlikwidowała m. in. zakłady karne dla nieletnich i młodocianych (*youth imprisonment*), a także zniosła internowanie (*internment*) jako środek zapobiegawczy stosowany zamiast więzienia wobec sprawców poważnych przestępstw o wysokim ryzyku recydywy (Lappi-Seppälä 2001b: 220–221; Stańdo-Kawecka 2007: 92). Likwidacja zakładów karnych dla nieletnich nie wskazywała, aby w niedalekiej przyszłości planowano całkowite odejście od przymusowego umieszczenia dzieci w zakładach zamkniętych (np. ośrodkach leczenia). W Danii zwrócono uwagę, że osoby nieletnie skazane wcześniej na karę pozbawienia wolności powinny zostać objęte opieką organów do spraw dzieci, aby w miarę możliwości uniknąć stosowania „zwykłej” kary pozbawienia wolności. Również w innych krajach wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nieletnich przestępców odbywało się w tych samych budynkach co poprzednio, ale bez teoretycznej możliwości przedłużenia kary.

Zmiany w polityce kryminalnej doprowadziły do ogólnego przeformułowania sankcji wobec nieletnich, a także zmian w podejściu do skazywania nieletnich. W orzekaniu główną zasadą stała się zasada proporcjonalności. W 1973 r. Dania zniosła wszystkie wyroki na czas nieokreślony oraz nakazy leczenia w specjalnych

instytucjach. Finlandia przeprowadziła reformę wyroków w 1976 r. (Stańdo-Kawecka 2007: 92).

Pomimo indywidualnych różnic pomiędzy systemami postępowania z nieletnimi w krajach nordyckich, ich główne cechy były wspólne – system wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich funkcjonował na podobnych zasadach. Zgodnie z wymogami neoklasycznej ideologii sankcji usunięto interwencje resocjalizacyjne ze sfery pracy socjalnej i ochrony dzieci. System wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych miał za zadanie wyrażać dezaprobatę społeczną w sposób proporcjonalny do wagi przestępstwa i stopnia zawinienia sprawcy. Sankcje karne miały służyć celom pragmatycznym, jednak nie poprzez odstraszenie i surowość kary, ale poprzez pośrednie prewencyjne skutki sankcji karnych w obszarze oddziaływania na moralność i wartości osób ukaranych. Nacisk kładziono na internalizację norm, postrzeganą jako sprawiedliwość i zasadność systemu sankcji. Nadal podkreślano istotność zasady proporcjonalności, ale uznawano, że cel ten można osiągnąć poprzez kary finansowe i inne sankcje wolnościowe, bez konieczności powszechnego stosowania kary pozbawienia wolności.

Okres neoklasycyzmu był także okresem liberalizacji karnej, zwłaszcza w Finlandii. Z uwagi na kryzys społeczny i polityczny w pierwszej połowie XX w. system fiński wymagał szczególnych zmian. Ponadto Finlandia miała znacznie słabsze tradycje w zakresie praktyk resocjalizacyjnych, zwłaszcza w porównaniu ze Szwecją i Danią. Wydaje się, że przyczyniło się to również do tego, że Finlandia posunęła neoklasyczne idee dalej niż inne kraje nordyckie (Lappi-Seppälä 2011b: 204–252). Nowa koncepcja polityki karnej sformułowana w latach 70-tych w Finlandii określana jest jako „zhumanizowany neoklasycyzm” (*humane neo-classicism*). W myśl tej koncepcji podstawową funkcją karania jest prewencja ogólna, rozumiana nie jako odstraszenie potencjalnych sprawców od popełnienia przestępstw, ale jako umacnianie standardów moralnych przez publiczne wyrażenie dezaprobaty dla zachowań zabronionych prawem karnym. Takie ujęcie prewencji ogólnej sprawia, że celem karania nie jest kształtowanie strachem przed groźącą karą posłuszeństwa wobec prawa, ale wpływanie na system wartości i przekonań moralnych jednostki (Joutsen 1995: 26). W kontekście założeń fińskich można nawet kwestionować, czy Szwecja, mimo reformy kodeksu karnego z 1988 r. opartej na zasadzie proporcjonalności, rzeczywiście kiedykolwiek zrezygnowała z idei karania sprawców nieletnich. Z kolei w Danii likwidacja specjalnych instytucji dla nieletnich w 1973 r. nie doprowadziła do zerwania z trendem umieszczania ich w instytucjach leczniczych.

1.4. Nordyckie reformy wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich od lat 90.

Ostatecznie kształtowanie się nordyckiego wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich zakończyło się w latach 90-tych. Wówczas do tradycyjnego systemu sankcji włączono różne rodzaje nakazów leczenia w formie programów leczenia w za-

kładach karnych lub jako część warunków w przypadku skazań z warunkowym zawieszeniem wykonania kary dla określonych kategorii przestępców, takich jak nietrzeźwi kierowcy, przestępcy narkotykowi i przestępcy seksualni. Dalej idące zmiany w neoklasycznych strukturach skazań, zostały wprowadzone w latach 90-tych wraz z wprowadzeniem nowych alternatyw społecznych (wspólnotowych) sankcji i przyjęciem przez wszystkie kraje skandynawskie nowych kar skierowanych szczególnie do nieletnich (Joutsen 1995: 26–27).

Reformy te miały jednak inne podstawy i inne cele w poszczególnych krajach. W Finlandii przedstawiono kilka propozycji legislacyjnych wprowadzenia konkretnych sankcji dla nieletnich, ale nie zostały one zaakceptowane. Zawierały bowiem zarówno elementy środków mających na celu ochronę i pomoc nieletnim jak i środki kontroli, co było nie do przyjęcia w ówczesnie obowiązującym systemie. W połowie lat 90-tych ten neoklasyczny impas został jednak przełamany. Praktyczny sukces modelu prac społecznych sprawił, że ustawodawca chciał rozszerzyć ten model oddziaływania także na nieletnich. Na potrzebę reformy zwracali także uwagę krytycy dotychczasowej liberalnej praktyki wymierzania nieletnim kolejnych kar warunkowego pozbawienia wolności. W założeniu ówczesnego ustawodawcy swego rodzaju wersja prac społecznych miała stanowić konstruktywną i pozytywną alternatywę dla sankcji związanych z pozbawieniem wolności. Jednocześnie nie było pewności, co do ich rzeczywistego potencjału resocjalizacyjnego w stosunku do nieletnich. Pojawiły się również wątpliwości, czy nieletni poniżej 18 roku życia, wobec których orzeczono kilka wyroków kar pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem ich wykonania na okres próby, będą wystarczająco zmotywowani do udziału w planowanych programach. Z drugiej strony, nowa kara dla nieletnich została uznana za praktyczną i będącą jednocześnie środkiem do ustanowienia dodatkowego stopnia w sankcjach karnych pomiędzy warunkowym pozbawieniem wolności, a detencją. Celem zagwarantowania objęcia nową sankcją zamierzonej grupy docelowej, jej zastosowanie ograniczono w końcowym projekcie w 1994 r. do sprawców, którzy co najmniej raz zostali uprzednio skazani na pozbawienie wolności z warunkowym zawieszeniem. Uważano, że prace społeczne będą mogły spowolnić tendencję w kierunku sankcji pozbawienia wolności w przypadku ponownego popełnienia przestępstwa. Nowa kara dla nieletnich była rodzajem kompromisu między podejściem neoklasycznym, a resocjalizacyjnym. Praca społeczna dla nieletnich zajmowała w systemie sankcji wyraźne miejsce pod względem dotkliwości, ale miała też określone cele społeczne i reintegracyjne. W praktyce prace społeczne dla nieletnich orzekano jednak bardzo rzadko. W pierwszych latach funkcjonowania nowej sankcji, liczba spraw, w których został orzeczona wobec nieletnich wyniosła 100 przypadków (tylko w pięciu sądach okręgowych) i sukcesywnie malała w latach kolejnych aż do osiągnięcia poziomu około 20 przypadków rocznie (Lappi-Seppälä 2015: 73–74).

Mogło to częściowo wynikać z wymogu orzekania tej kary tylko w przypadkach „wysokiego ryzyka”. Główny motyw restrykcyjnego stosowania tej sankcji można także znaleźć w postrzeganiu roli systemu opieki nad dziećmi. Nieletni

byli zwykle już objęci systemem opieki nad dziećmi, a nawet umieszczani w instytucjach. W takich przypadkach kara wymierzana nieletnim niewiele mogła dać z resocjalizacyjnego punktu widzenia.

Zmiany ustawodawcze przeprowadzone w Danii w 1998 r. i 2001 r. także wprowadziły wytyczne mające być stosowane w stosunku do nieletnich sprawców czynów zabronionych. Jedną ze zmian było wprowadzenie umowy z nieletnim sprawcą (*youth contract*) stanowiącej formę zwolnienia warunkowego i mającej na celu wzbudzenie u niego poczucia odpowiedzialności. W umowie nieletni zobowiązywał się do przestrzegania szeregu obowiązków, w tym m.in. uczestnictwa w zajęciach edukacyjnych, czy szkoleniach. Sankcje z elementami nadzoru sprawowanego w ramach wspólnot społecznych zastępowały w ten sposób krótkie skazania na karę pozbawienia wolności (Buczowski 2018: 17).

W 2001 r. duński ustawodawca wprowadził kolejną specyficzną sankcję dla nieletnich tzw. wyrok dla nieletniego (*youth sentence*). Reforma ta została wywołana szeregiem poważnych przestępstw popełnianych przez nieletnich (Kyvsgaard 2004: 373; Storgaard 2009: 382). Zgodnie z założeniem ustawodawcy taka sankcja stosowana zamiast kary pozbawienia wolności wobec przestępców poniżej 18 roku życia (w momencie popełnienia przestępstwa), jest nakładana przez sądy, ale wdrażana przez władze samorządowe. Składa się z trzech etapów, trwających łącznie dwa lata. Po okresie pobytu w ośrodku zamkniętym następuje umieszczenia w zakładzie otwartym. Obydwa ośrodki są zarządzane przez system opieki społecznej. W doktrynie duński *youth sentence* jest krytykowany, gdyż mimo że sankcja nie jest zdefiniowana jako kara pozbawienia wolności, to uprawnienia pracowników instytucji społecznych są podobne do tych, jakie mają *de facto* funkcjonariusze służb więziennych.

W porównaniu z innymi krajami skandynawskimi, szwedzki wymiar sprawiedliwości dla młodzieży wypracował bardziej zróżnicowane środki skierowane szczególnie do nieletnich. Do 2007 r. główną sankcją dla nieletnich w wieku 15–17 lat w Szwecji był nakaz objęcia nadzorem rady ds. opieki społecznej. W celu zwiększenia przejrzystości i skuteczniejszego ukierunkowania środków na opiekę nad dziećmi stary nakaz przeniesienia do rady opieki społecznej został w 2007 r. podzielony na dwie odrębne sankcje: opiekę nad młodzieżą i służbę dla młodzieży. Opieka nad młodzieżą to orzeczenie sądowe dla sprawców poniżej 21 roku życia, które zobowiązuje radę pomocy społecznej do podejmowania działań promujących przyszły rozwój społeczny i reintegrację nieletnich przestępców. Służba dla młodzieży obejmuje nieodpłatną pracę w wymiarze od 20 do 150 godzin oraz obowiązek uczestnictwa w zajęciach programowych lub edukacji. Porównania danych statystycznych sprzed reformy i po niej wskazują na wzrost liczby młodzieży, na którą nałożono nowe sankcje w grupie wiekowej 15–17 lat z 2 775 (2006 r.) do 4 216 (2008 r.). Wzrost ten towarzyszy zmniejszeniu liczby grzywien z 6 350 (2006 r.) do 5 516 (2008 r.). O utrzymaniu tendencji świadczą odpowiednie dane w 2012 r. to 3 048 sankcji wobec młodzieży i 3 324 grzywiny (łącznie sądowe i prokuratorskie).

Wydaje się zatem, że reforma osiągnęła cel ustawodawcy, tj. ograniczenie orzekania kar w najmłodszej grupie wiekowej (Lappi-Seppälä 2015: 74–75).

Ostatni przykład reform wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich dotyczy kary pozbawienia wolności. Jak wspomniano wcześniej, wszystkie kraje skandynawskie zniosły wydzielone zakłady karne dla młodzieży w latach 70-tych. Jednak Konwencja ONZ o prawach dziecka, ratyfikowana w tych krajach w latach 90-tych wymagała oddzielenia skazanych nieletnich od dorosłych. Z uwagi na malejącą liczbę nieletnich w zakładach karnych, brak było przesłanek do budowy lub adaptacji miejsc pod specjalne zakłady karne dla nieletnich, co spowodowało, że poszczególne kraje zaczęły stosować rozwiązania alternatywne. Dania rozwiązała ten problem, egzekwując wszystkie wyroki pozbawienia wolności w ośrodkach zamkniętych lub w określonych zakładach otwartych. Z kolei w Szwecji przyjęto w 1999 r. nową sankcję zwana „zamkniętą opieką nad młodzieżą”. Była ona egzekwowana nie przez administrację więzienną, ale przez władze samorządowe i polegała na przymusowym leczeniu w warunkach instytucjonalnych (tj. ośrodkach, zakładach leczenia). Mogła być orzeczona tylko w przypadkach, w których sprawca zostałby skazany na karę pozbawienia wolności. Egzekucja odbywała się w domach dla nieletnich, zaprojektowanych w celu zapewnienia przymusowego leczenia, które posiadały zarówno jednostki zamknięte, jak i bardziej otwarte. Wykonanie środka rozpoczęło się w jednostce zamkniętej. Jednak z biegiem czasu nieletni byli przenoszeni do bardziej otwartego środowiska. Zamknięta opieka nad młodzieżą spotkała się z szeroką krytyką. Celem reformy nie było bowiem ani zwiększenie, ani też zmniejszenie stosowania kar pozbawienia wolności wobec nieletnich. Początkowo zakładano, że potrzeba będzie około dziesięciu miejsc. Jednak w krótkim czasie roczna liczba wyroków, w wyniku których nieletnich umieszczano w zamkniętej opiece nad młodzieżą przekroczyła 100 (Kühlhorn 2002: 56).

Podczas gdy światowe trendy w wymiarze sprawiedliwości wobec nieletnich wskazywały bardziej represyjny kierunek, nordyckie reformy wymiaru sprawiedliwości dla młodzieży trudno określić jako działania punitywne. Pomimo niepewności dotyczących resocjalizacyjnych wyników proponowanej „zinstytucjonalizowanej pracy w ramach programu socjopedagogicznego”, nadal uważano ją za najbardziej skuteczny środek (Vestergaard 2004: 65). Nowe środki dla nieletnich w Finlandii były motywowane częściowo koniecznością unikania wielokrotnego stosowania kar warunkowych, a częściowo chęcią oferowania bardziej funkcjonalnych i skutecznych programów resocjalizacji. Ustawodawcy nie byli jednak przekonani odnośnie do skuteczności resocjalizacji w zakresie stosowanych względem nieletnich środków. W związku z tym zaproponowano sankcję dla nieletnich z wymiarem pracy socjalnej oraz krótkoterminową detencję (która była proponowana w prawie wszystkich poprzednich planach reform od końca 1960 r.). Określając ściśle granice stosowania nowej sankcji, autorzy projektów świadomie zaryzykowali, że pojawią się trudności w znalezieniu nieletnich, względem których środek ten mógłby być stosowany. W praktyce obawy te szybko się potwierdziły,

co wynikało głównie z faktu, że dzieci z tej grupy docelowej były już objęte programami opieki (Kühlhorn 2002: 57).

Odpowiedź na pytanie, czy reformy te zakończyły się sukcesem, zależy od wybranej perspektywy. Fińska reforma skutkowałą mniejszą niż oczekiwano liczbą wyroków skazujących. Reformy w Danii i Szwecji przerosły z kolei oczekiwania w tym zakresie – ich rezultatem była zwiększona częstotliwość korzystania z instytucjonalnej opieki nad dziećmi w ramach zamkniętych instytucji opiekuńczych, a nie z zakładów karnych (Cavadino, Dignan 2006; Muncie, Goldson 2006).

2. Ogólna charakterystyka wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Skandynawii

Kraje skandynawskie stosują zasadniczo ten sam system sankcji wobec dorosłych i nieletnich. Składają się na niego: grzywny, różnego rodzaju sankcje społeczne oraz kara pozbawienia wolności. We wszystkich krajach „młody” wiek stanowi podstawę łagodzenia kar. Każdy kraj wprowadził również specjalne sankcje mające zastosowanie wyłącznie do nieletnich. Szwecja posiada najbardziej zróżnicowany system sankcji stosowanych wobec nieletnich, podczas gdy środki stosowane względem nieletnich są znacznie bardziej restrykcyjne w Norwegii i Finlandii.

2.1. Sankcje za drobne czyny

Sankcje pierwszego stopnia za drobne wykroczenia obejmują ostrzeżenia wydawane przez policję i decyzje o odstąpieniu od ścigania – wycofaniu oskarżenia, nawet jeśli znany jest sprawca, a jego wina została ustalona. W Danii decyzja o umorzeniu postępowania może być powiązana z pewnymi warunkami, które muszą być spełnione pod groźbą wniesienia sprawy do sądu. Jednak najbardziej powszechną formą jest bezwarunkowy zakaz ścigania (we wszystkich krajach). Zgodnie z zasadą legalizmu (stosowaną w Finlandii i Szwecji) ściganie musi mieć miejsce we wszystkich przypadkach, w których istnieją wystarczające dowody winy podejrzanego. Odstąpienie od ścigania jest możliwe tylko z powodów określonych w przepisach prawa. Główne przesłanki jego stosowania dotyczą niewielkiej wagi popełnionego czynu oraz młodego wieku sprawcy (do 18 roku życia). Decyzja o odstąpieniu od ścigania może być również oparta na względach słuszności (tj. uznanie wyższości potrzeby wychowania i opieki nad nieletnimi zamiast ich karania) lub celowości polityki kryminalnej (Lappi-Seppälä 2015: 77).

2.2. Mediacja

Mediacja została wprowadzona w krajach skandynawskich na początku lat 80-tych. Norwegia była pierwszym państwem, które rozszerzył system mediacji na cały kraj na podstawie ustawy o „radach do sytuacji konfliktów” z 1991 r. Mediacja pełni tam też najbardziej znaczącą rolę, automatycznie powodując zakończenie postępowania sądowego. W innych krajach dalsze prowadzenie sprawy pozostawia się uznaniu prokuratora. W Finlandii i Szwecji porozumienie lub ugoda między sprawcą a ofiarą może być podstawą do odmowy ścigania, odstąpienia od wymierzenia lub złagodzenia kary przez sąd. W Danii rola i praktyczne znaczenie mediacji jest znacznie mniejsze.

We wszystkich krajach mediacja opiera się na pracy wolontarystycznej. Udział w mediacji jest zawsze dobrowolny dla stron. W koordynacji zazwyczaj pomagają gminne organy opieki społecznej, ale mediatorów nie uważa się za funkcjonariuszy publicznych, gdyż jako wolontariusze nie są wynagradzani. W Finlandii i Norwegii roczna liczba przestępstw, w sprawach których prowadzona jest mediacja zbliża się do 10 000. Liczba nieletnich w wieku 15–17 lat objętych mediacją wynosi około 2000–3000. W Finlandii liczba nieletnich w wieku 15–17 lat uczestniczących w mediacji wynosi około 60% wszystkich orzeczeń sądowych w sprawach karnych. W Norwegii na około 3800 wszystkich spraw, doradcy ds. konfliktów prowadzą ponad 3000 spraw mediacyjnych ze sprawcami w wieku 15–17 lat. Zdecydowana większość spraw mediacyjnych dotyczy drobnych przestępstw przeciwko mieniu albo mniej poważnych form napaści i pobicia (Lappi-Seppälä 2015: 78).

2.3. Grzywna

Grzywny to najczęściej stosowana kara we wszystkich krajach skandynawskich. Dania, Finlandia i Szwecja nakładają je w stawkach dziennych. Przyjęty jeszcze w latach 20-tych i 30-tych XX w. system naliczania kary grzywny ma na celu zapewnienie równej surowości kary dla przestępców o różnych dochodach i zamożności. Wysokość grzywny ustalana jest na podstawie wagi przestępstwa i sytuacji finansowej sprawcy. Grzywna może zostać nałożona przez sąd w zwykłym procesie, a także przez prokuratora (niekiedy także przez policję) w postępowaniu uproszczonym. Uprawnienia policji do nakładania grzywien są zwykle ograniczone do wykroczeń drogowych. Podobnie większość kar nakładanych przez prokuratora jest za wykroczenia drogowe. Znaczna liczba przestępstw przewidzianych w kodeksach karnych również podlega karze grzywny (Sarnecki 2006: 198–200).

2.4. Sankcje społecznościowe (wspólnotowe) mające zastosowanie do wszystkich grup wiekowych

Dwie główne alternatywy sankcji społecznościowych, tj. kara warunkowa i praca społeczna, mają zastosowanie zarówno do osób dorosłych, jak i nieletnich. Niektóre kraje mają oddzielne kary z warunkowym zawieszeniem ich wykonania i leczenia (również w połączeniu z wyrokami warunkowymi). Trzecią grupę stanowią tzw. sankcje wspólnotowe, których stosowanie ograniczone jest tylko do nieletnich.

Dolna granica sankcji wspólnotowych obejmuje kary w zawieszeniu lub warunkowe pozbawienie wolności z określonym czasem lub bez niego. W Finlandii i Norwegii sąd wydaje wyrok, ale zawiesza jego wykonanie. W Szwecji sąd zawiesza wykonanie wyroku na okres próby. W Finlandii kara pozbawienia wolności do dwóch lat może być orzeczona jak kara z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. Norwegia i Dania, gdzie stosowane są obie formy, nie mają formalnych ograniczeń, ale wyroki z warunkowym zawieszeniem wykonania kary trwające dłużej niż dwa lata są dość rzadkie.

Warunkową karę pozbawienia wolności można łączyć z nadzorem kuratorskim, grzywnami, pracami społecznymi lub – jak w Danii i Norwegii – z karą bezwzględnej pozbawienia wolności. Kara pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania może się różnić również pod względem warunków. W Danii i Norwegii kara może być łączona z różnego rodzaju obowiązkami, takimi jak zobowiązanie sprawcy do udziału w programie resocjalizacyjnym lub mediacji, zapłata odszkodowania lub regularne zgłaszanie się na policję. Szwedzki okres zawieszenia wykonania kary można łączyć z grzywnami lub pracami społecznymi.

Karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania może zostać zastosowana w odniesieniu do osoby, wobec której orzeczono by karę pozbawienia wolności w przypadku popełnienia nowego przestępstwa w okresie próby (zwykle wynoszącym rok, maksymalnie do dwóch lat). Jednocześnie systemy prawne państw skandynawskich przewidują ograniczenia umożliwiające wykonanie kary pozbawienia wolności. Na przykład w Finlandii odwołanie warunkowego zawieszenia wykonania kary jest możliwe tylko wtedy, gdy sąd wymierzy bezwzględną karę pozbawienia wolności za nowe przestępstwo. Samo naruszenie norm czy też orzeczenie kolejnej kary z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, nie wystarczy do odwieszenia wykonania pierwszej, warunkowo zawieszanej kary pozbawienia wolności (Kivivuori, Bernburg 2011: 457).

W różnych formach w każdym z krajów skandynawskich pojawia się także praca społeczna. Finlandia i Norwegia traktują prace społeczne jako niezależne sankcje. W Danii i Szwecji sankcja wspólnotowa to skazanie na warunkowe pozbawienie wolności. W Finlandii warunkowe kary pozbawienia wolności powyżej jednego roku mogą być łączone z krótkim (20–60 godzin) nakazem prac społecznych. W Danii prace społeczne można łączyć również z grzywną, a także bezwarunkową karą pozbawienia wolności. Ponadto prace społeczne można łączyć z odrębnymi warunkami dotyczącymi konieczności pozostawania w miejscu

zamieszkania, uczęszczania do szkoły lub pracy itp. Ponadto Norwegia dopuszcza szczególne warunki dotyczące mieszkania, pracy i leczenia sprawców. Maksymalna liczba godzin pracy społecznej waha się od 200 w Finlandii do 420 w Norwegii (Kivivuori, Bernburg 2011: 450–465).

Poszczególne kraje różnią się także tym, jak ściśle praca społeczna została zdefiniowana jako alternatywa dla kary pozbawienia wolności. Finlandia wprowadziła w tym zakresie najsurowszą politykę, przyjmując specyficzną dwuetapową procedurę. Po pierwsze, sąd ma wydać wyrok, stosując normalne zasady i kryteria orzekania bez uwzględniania możliwości pracy społecznej. Po drugie, jeżeli skutkiem tej narady jest wymierzenie bezwzględnej kary pozbawienia wolności (i spełnione są pewne wymogi), sąd może zmienić wyrok na prace społeczne.

Szwecja jest jedynym krajem skandynawskim, w którym istnieje odrębna sankcja typu probacyjnego – „nadzór ochronny” jako trzyletni okres, w którym skazany podlega nadzorowi kuratorskiemu. Środek ten może być stosowany samodzielnie lub w połączeniu z innymi karami i jest on rodzajem kary „ramowej”. Można go orzec wraz z grzywną lub krótkim wyrokiem pozbawienia wolności (od 14 dni do trzech miesięcy). Może być również połączony z nakazem leczenia oraz pracy społecznej. Leczenie kontraktowe, trwające od sześciu miesięcy do dwóch lat, skierowane jest przede wszystkim do osób długotrwale uzależnionych, w przypadku których istnieje związek między nadużywaniem substancji psychoaktywnych a przestępczością. Umowa zostaje zawarta między sądem, a sprawcą na opiekę instytucjonalną, w domu lub w przychodni otwartej. Część leczenia odbywa się w placówce. Jest ono zawsze dobrowolne, przy czym brak zgody oznacza umieszczenie w zakładzie karnym. Podobnie, jeśli w trakcie leczenia kontraktowego osoba źle się zachowuje, kara może zostać zamieniona na karę pozbawienia wolności. Leczenie W leczeniu kontraktowym leczenie (Lappi-Seppälä 2015: 81).

Dania także łączy leczenie z interwencjami wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Nakazy leczenia pojawiają się tam zarówno obok kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem, jak i jako forma wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym. Skazani warunkowo przestępcy, cierpiący z powodu nadużywania substancji psychoaktywnych (uzależnieni od alkoholu lub narkotyków) lub z zaburzeniami psychicznymi, mogą stanąć przed koniecznością podjęcia leczenia uzależnień lub przymusowego leczenia psychiatrycznego w trybie ambulatoryjnym. Dla osób już skazanych na karę pozbawienia wolności pozostaje możliwość zawieszenia wyroku na czas do 60 dni poprzez poddanie się leczeniu odwykowemu, jeżeli w oczywisty sposób potrzebują oni leczenia z powodu nadużywania środków psychoaktywnych (Jepsen 2006: 248; Lappi-Seppälä 2015: 81).

2.5. System opieki społecznej dla nieletnich

Konkretne alternatywy społecznościowe dla nieletnich obejmują środki karne (*penal orders*) w Finlandii, sankcje dla młodzieży w Danii oraz opiekę i służbę młodzieżową w Szwecji. Norweska kara społeczna zawiera elementy kilku systemów.

Fiński środek karny dla nieletnich to sankcja wspólnotowa trwająca od 4 do 12 miesięcy, której surowość jest porównywalna z karą warunkowego pozbawienia wolności. Czas trwania określa sąd, natomiast szczegółową treść sankcji ustala służba kuratorska. Opieka nad młodzieżą w Szwecji przewiduje środek w postaci nakazu sądowego, który jest stosowany wobec sprawców w wieku poniżej 21 roku życia. Zobowiązuje on radę opieki społecznej do podjęcia działań promujących przyszły rozwój i reintegrację młodych sprawców. Może obejmować zarówno dobrowolne jak i niedobrowolne leczenie instytucjonalne. Opieka nad młodzieżą może składać się wyłącznie z działań wspierających i doradczych, ale może również obejmować umieszczenie w zamkniętej instytucji. Szwedzka służba młodzieżowa skierowana jest głównie do nieletnich przestępców w wieku 15–17 lat. Polega na nałożeniu nieodpłatnej pracy w wymiarze od 20 do 150 godzin oraz uczestnictwie w pracy programowej (to jest z ustalonym planem resocjalizacyjnym) lub edukacji. Wybór między tymi dwiema opcjami dokonywany jest na podstawie indywidualnych potrzeb. Opieka nad młodzieżą jest zarezerwowana dla sprawców, którzy potrzebują leczenia i pracy programowej. Duńska sankcja dla młodzieży może być zdefiniowana jako kara częściowo izolacyjna, ponieważ obejmuje okres około dwóch miesięcy pobytu w instytucji opieki nad dziećmi, prowadzonej przez władze opieki społecznej (Lappi-Seppälä 2015: 82).

2.6. System opieki zamkniętej dla nieletnich

Wszystkie kraje skandynawskie stosują także przepisy umożliwiające zminimalizowanie stosowania kary pozbawienia wolności dla osób niepełnoletnich. Zasadą generalną jest, że wymierzenie bezwarunkowej kary pozbawienia wolności sprawcy poniżej 18 roku życia możliwe jest tylko z „nadzwyczajnych” powodów. Ponadto wyroki, które formalnie zaklasyfikowano jako kary pozbawienia wolności, mogą być wykonywane poza zakładem karnym w Danii. Wszystkie kary pozbawienia wolności nałożone na sprawców w wieku poniżej 18 lat wykonywane są albo w zamkniętych instytucjach opieki nad dziećmi, albo w specjalnych ośrodkach (*pensions*). Te ostatnie są małymi jednostkami administrowanymi przez Departament Więziennictwa. Kiedy nieletni kończy 18 lat, zostaje objęty opieką kuratora, który przejmuje nadzór na pozostały okres odbywania kary. Maksymalny wymiar takiego „wyroku” może wynosić dwa lata, przy czym maksymalnie 18 miesięcy pobytu w instytucji opieki nad dziećmi lub w specjalnym ośrodku oraz do 12 miesięcy w ramach nadzoru po zwolnieniu z takiego zakładu. Od 2001 r. w systemie duńskim wyrok dla nieletniego składa się z trzech powiązanych ze sobą i następujących po sobie elementów: 1. umieszczenia w ośrodku zamkniętym; 2. umieszczenia w zakładzie otwartym typu *pensions*; oraz 3. nadzoru po zwolnieniu z takiego zakładu (Kyvsgaard 2004: 374).

Szwecja zastąpiła większość kar pozbawienia wolności dla sprawców poniżej 18 roku życia na tzw. zamkniętą opieką nad nieletnimi na czas od 14 dni do czterech lat. W większości państw skandynawskich okres przymusowego umiesz-

czenia nieletnich skazanych w zamkniętych instytucjach opieki jest krótszy niż okres kary pozbawienia wolności, na którą zostałby skazany dorosły za taki sam czyn (zazwyczaj o $\frac{1}{4}$). Gdyby wymierzona kara miała polegać na dożywotnim pozbawieniu wolności, to przypadku sprawców w wieku poniżej 18 roku życia zastępuje się ją karą pozbawienia wolności w określonym wymiarze 10 lat w Szwecji oraz 16 lat w Danii. Jeżeli wyroki mają być wykonywane w zwykłych zakładach karnych, nieletni umieszczani są oddzielnie od dorosłych, z reguły w placówkach otwartych. Dla każdego sprawcy sporządzany jest plan kary, dostosowany do jego indywidualnych potrzeb (Lappi-Seppälä 2015: 82–83).

3. Charakterystyka wybranych elementów wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich w Finlandii i Szwecji

Postępowanie karne w sprawach nieletnich w Skandynawii opiera się na współpracy policji, prokuratury, służb mediacyjnych, kuratorskich, socjalnych i opieki nad dziećmi oraz sądów. Relacje między różnymi organami są jednak różnie uregulowane w każdym kraju nordyckim.

3.1. Specyfika postępowania w sprawach nieletnich w Finlandii

W Finlandii dziecko w wieku poniżej 15 lat w żadnym wypadku nie może zostać zatrzymane ani umieszczone w areszcie. Można jednak zostać przesłuchane. Aresztowanie i tymczasowe aresztowanie nieletniego powyżej 15 roku życia jest możliwe tylko w razie podejrzenia go o popełnienie poważnego przestępstwa i jest ono konieczne w celu zapobieżenie ponownemu popełnieniu przestępstwa, ucieczki nieletniego lub zniszczenia dowodów. W praktyce aresztowanie jest rzadko stosowane jako środek przymusu wobec nieletniego. Jeżeli przesłuchiwana osoba ma mniej niż 18 lat, rodzic sprawujący opiekę nad dzieckiem i urzędnicy ds. opieki nad dziećmi muszą mieć zapewnioną możliwość uczestnictwa w tej czynności. Policja ściśle współpracuje z organami opieki nad dziećmi. Obowiązkiem policji jest poinformowanie organów do spraw opieki nad dziećmi o każdym podejrzeniu popełnienia przestępstwa przez osobę poniżej 18 roku życia. Policja może również odgrywać aktywną rolę w kierowaniu spraw do mediacji. Prowadzenie spraw nieletnich nakłada na prokuratora szereg szczególnych obowiązków. Szczególną uwagę należy zwrócić na szybką obsługę sprawy. Przed przystąpieniem do prowadzenia sprawy prokurator musi rozważyć możliwość niewszczywania postępowania i przeprowadzenia mediacji. Postanowieniu o umorzeniu ścigania może towarzyszyć pouczenie ustne, które jest przekazywane nieletniemu sprawcy w prokuraturze. Wobec każdego młodocianego sprawcy poniżej 21 roku życia oskarżonego o popełnienie przestępstwa, które może prowadzić do wymierzenia kary surowszej niż

grzywna, należy sporządzić sprawozdanie wywiad środowiskowy. Dokument ten jest sporządzany przez urzędników opieki społecznej lub przez stowarzyszenie probacyjne na wniosek prokuratora. Przed podjęciem decyzji o zaleceniu pracy społecznej lub ukaraniu nieletnich służba kuratorska zbiera wszelkie istotne informacje, kontaktując się ze służbami socjalnymi, sprawcą, a zazwyczaj także z opiekunami prawnymi sprawców.

W fińskim systemie nie ma sądów dla nieletnich. Sprawy nieletnich są rozpatrywane przez sądy powszechne. Normalny skład sądu miejscowego w sprawach nieletnich to jeden sędzia i trzech ławników. Proste sprawy karne, w których maksymalna kara za dane przestępstwo to grzywna lub kara pozbawienia wolności do 18 miesięcy, mogą być również rozpatrywane w sądzie miejscowym w składzie jednoosobowym. W sprawach dotyczących nieletnich obowiązują szczególne zasady. Muszą być one rozpoznane na rozprawie w sądzie w ciągu dwóch tygodni od zawiadomienia. Jeżeli sprawa jest rozpatrywana w sądzie, nieletni ma prawo do skorzystania z bezpłatnej pomocy obrońcy, a obrona w takim postępowaniu ma charakter obligatoryjny. Ponadto, jeśli sądzony nie ukończył 18 roku życia, opiekunowie, rodzice i urzędnicy ds. opieki nad dziećmi muszą mieć zapewnioną możliwość obecności podczas procesu (Lappi-Seppälä 2015: 83).

3.2. Środki opieki instytucjonalnej i przeniesienie opieki na przykładzie Finlandii i Szwecji

Skandynawski system opieki nad dziećmi składa się z różnych środków otwartej opieki, takich jak m.in. interwencje wspierające w opiece środowiskowej. Organy zobowiązane do podejmowania środowiskowych działań wspierających w sytuacjach, w których zdrowie lub rozwój dzieci lub młodzieży jest zagrożone lub nie są one chronione przez ich środowisko rodzinne bądź jeśli istnieje prawdopodobieństwo, że zagrażają własnemu zdrowiu lub rozwojowi. W mniej problematycznych przypadkach środki te ograniczają się zwykle do jednej rozmowy lub serii dyskusji z nieletnim i jego rodzicami. Jeśli w wyniku tych działań zostanie ujawnione, że w domu występują poważne problemy (ekonomiczne, konflikty wewnętrzne itp.), podejmowane się działania mające na celu wsparcie i pomoc. Lista środków otwartej opieki jest obszerna. Oprócz wsparcia ekonomicznego i społecznego dla rodziców, mogą one obejmować również pomoc psychologiczną i psychiatryczną, bogate programy leczenia uzależnień, pracę szkolną, zorganizowane programy otwartej opieki dla dzieci (np. terapię wielosystemową) oraz wyznaczanie osób kontaktowych (mentorów) do opieki i współdziałania z organami pomocy społecznej.

Środki ochrony dzieci związane z najdalej idącą ingerencją to przeniesienie opieki i umieszczenie w domu zastępczym lub w placówce opiekuńczej. Nakazy opieki zastępczej mogą być nakładane zarówno na zasadzie dobrowolności jak i przymusu. W zdecydowanej większości strony (dziecko i rodzice) podejmują dobrowolną współpracę. Warunki przymusowego nakazu opieki i umieszczenia w placówce są podobne we wszystkich krajach skandynawskich, natomiast rodzaje

i nazwy instytucji są różne. W Finlandii nakaz opieki przymusowej można wydać, jeśli spełnione są następujące trzy warunki: 1. zdrowie lub rozwój dziecka jest zagrożony z powodów środowiskowych (np. zachowanie rodziców i problemy z nadużywaniem alkoholu i substancji psychoaktywnych) lub w wyniku jego własnego zachowania; 2. środki otwartej opieki uznaje się za niewystarczające oraz 3. nakaz opieki leży w najlepszym interesie dziecka. Prawo szwedzkie rozdziela z kolei dwie formy nakazów opieki przymusowej. Nakazy ze względów środowiskowych mogą być wydawane, jeżeli z powodu fizycznego lub psychicznego znęcania się, wyzysku, zaniedbania lub innych okoliczności w domu istnieje realne ryzyko uszczerbku na zdrowiu lub rozwoju młodych osób. Nakaz może być wydany także w sytuacji, gdy osoba poniżej 18 roku życia naraża swoje zdrowie lub rozwój na realne ryzyko poprzez nadużywanie środków uzależniających, działalność przestępczą lub inne naganne zachowanie. Zarówno w Finlandii, jak i Szwecji o nakazach niedobrowolnych rozstrzyga sąd administracyjny na wniosek sądu socjalnego i władz opiekuńczych. Sąd wydaje nakaz opieki, ale o leczeniu i umieszczeniu dziecka decyduje rada do spraw opieki nad dzieckiem (Lappi-Seppälä 2015: 98).

Czas trwania nakazu opieki zależy od stanu dziecka, a także od warunków w jego środowisku domowym. W Finlandii nakazy opieki zastępczej obowiązują do czasu ich zakończenia decyzją prowadzącego pracownika socjalnego. Podstawy nakazu opieki muszą być regularnie badane co najmniej raz w roku. W wyniku takiego badania następuje przerehabilitacja indywidualnego planu opieki. Ponadto rodzice i dziecko powyżej 12 roku życia mają prawo do zakwestionowania nakazu opieki i żądania jego zakończenia przez prowadzącego pracownika socjalnego. Wniosek taki jest rozstrzygany w drodze wydania decyzji administracyjnej, od której przysługuje odwołanie do sądu administracyjnego.

Nakazy opiekuńcze wygasają, gdy dziecko ukończy 18 lat. Jednak aż do ukończenia przez młodego dorosłego 21 roku życia miejscowa rada pomocy społecznej jest zobowiązana do zapewnienia mu niezbędnej pomocy (np. materialnej) (Lappi-Seppälä 2015: 98–100).

Przyjęcie do pieczy zastępczej oznacza umieszczenie dziecka poza jego domem. System jest dość złożony i składa się z kilku różnych rodzajów porozumień, w których uczestniczy kilka instytucji. W Finlandii dziecko może zostać umieszczone pod opieką krewnych lub rodziny zastępczej, w rodzinnych domach dziecka, domu dziecka, specjalnym domu dziecka, domu dla nieletnich lub szkole poprawczej. Zdecydowana większość dzieci jest umieszczana w rodzinach zastępczych i rodzinnych domach dziecka. Placówki instytucjonalne są przeznaczone dla dzieci wymagających intensywniejszej opieki i nadzoru. Struktura tego systemu opieki nad dziećmi jest jednak odmienna w Finlandii i w Szwecji.

W Finlandii dla starszych dzieci i młodzieży funkcjonują państwowe szkoły poprawcze. W przeszłości taką rolę pełniły państwowe zakłady poprawcze, jednak współcześnie cele punitywne nie mają znaczenia w podejmowaniu decyzji o umieszczeniu w placówce. Są to placówki o charakterze częściowo otwartym,

w których istnieją ograniczenia dotyczące jej opuszczania (np. wyjazdów do miasta). Program nauczania jest również zróżnicowany. Prawo szczegółowo wymienia wszystkie możliwe ograniczenia, jakie obowiązują w państwowych szkołach poprawczych, a także warunki ich stosowania. Żadne z tych ograniczeń nie może być stosowane jako kara, a zastosowanie którejkolwiek z form ograniczeń wymaga pisemnej decyzji dyrektora placówki wraz z uzasadnieniem.

W Finlandii jest sześć państwowych szkół poprawczych, w których łącznie przebywa około 300 dzieci. Średnia wielkość jednej szkoły to około 50 miejsc. Prawo zabrania jednak posiadania więcej niż 25 miejsc noclegowych w jednym zespole budynków i więcej niż siedmiu miejsc noclegowych w jednym obiekcie. Każde dziecko musi mieć własny pokój. Większość nieletnich w państwowych zakładach poprawczych przebywa tam na zasadzie dobrowolności (Lappi-Seppälä 2011b: 245). Szkoły poprawcze to przede wszystkim szkoły, których podstawowym celem jest zapewnienie dziecku ukończenia programu nauczania w szkole podstawowej i możliwości kontynuowania nauki na dalszym etapie.

Dla nieletnich z największym ryzykiem narażenia siebie lub innych istnieją przepisy intensywnej opieki specjalistycznej (ISC – *intensive specific care*). ISC zapewnia najbardziej intensywną formę kontroli zgodnie z ustawą o ochronie dzieci. Celem ISC jest przerwanie cyklu zachowań autodestrukcyjnych i poprawa zdolności dziecka do wzięcia odpowiedzialności za własne życie. ISC. W praktyce umieszczenie w ISC może mieć miejsce w przypadku, gdy nieletni stale ucieka z innych jednostek otwartych, zagrażając w ten sposób swojemu zdrowiu lub rozwojowi. nie może być używany do celów związanych z karaniem. Swoboda poruszania się dziecka i kontakty ze światem zewnętrznym mogą jednak podlegać ograniczeniom, które może ono bez wątpienia odczuwać jako represyjne. Decyzję o umieszczeniu w placówce podejmuje główny pracownik socjalny w przypadku dobrowolnych decyzji oraz sąd administracyjny w przypadku nakazów przymusowych. Wszystkie decyzje podejmowane są w oparciu o opinie wydawane przez ekspertów z dziedziny edukacji, pracy socjalnej, psychologii i medycyny. Odwołanie od decyzji pracownika socjalnego może zostać rozpatrzone przez sąd apelacyjny. Czynności i interwencje oraz ocena ich skutków i wpływu ISC na dziecko wymagają sporządzania regularnych raportów. Maksymalny czas trwania ISC to 30 dni. Z wyjątkowych powodów termin ten może zostać przedłużony do 60 dni. W jednostkach intensywnej opieki jest znacznie więcej wyszkolonej i doświadczonej kadry niż w innych ośrodkach. Średnia liczba personelu w jednostkach o wielkości od trzech do czterech łóżek wynosi 12–14 osób, przy czym średnia liczba łóżek w jednej placówce wynosi od trzech do sześciu. W skład kadry wchodzi osoby z różnym wykształceniem (pedagogicznym, psychologicznym, medycznym, prawniczym). Szacuje się, że w 2011 r. Finlandia dysponowała 20–30 miejscami w jednostkach intensywnej opieki (Lappi-Seppälä 2011b: 246).

W Szwecji istnieją 33 zabezpieczone domy dziecka z nieco ponad 600 miejscami do opieki nad przymusowo osadzonymi w nich nieletnimi, dla których potrzebne jest bardziej bezpieczne środowisko. Domy te są prowadzone przez

specjalną organizację — Szwedzki Krajowy Zarząd Opieki Instytucjonalnej. Domy te różnią się od siebie zarówno pod względem przyjmowanych tam podopiecznych, jak i funkcji, które pełnią. Cechą wspólną jest to, że wszyscy osadzeni mają poważne problemy psychospołeczne, często z elementami zachowań przestępczych i nadużywaniem substancji psychoaktywnych. Niektóre instytucje posiadają specjalizacje, koncentrując się np. na młodych osobach ze środowisk imigranckich, nieletnich z problemami agresji lub dzieciach adoptowanych. Część ośrodków przyjmuje tylko dziewczynki, inne tylko chłopców. Metody leczenia różnią się w zależności od potrzeb pacjentów i obejmują terapię środowiskową, funkcjonalną terapię rodzinną, terapię poznawczo-behawioralną oraz programy leczenia uzależnień od alkoholu i substancji psychoaktywnych. Niektóre domy mają oddziały ratunkowe, a ich działania koncentrują się na natychmiastowej pomocy w sytuacji zagrożenia życia. Wszystkie instytucje mają dostęp do psychologa, psychiatry, lekarza i pielęgniarki. Domy umożliwiają również młodym ludziom uzupełnienie edukacji poprzez naukę na poziomie szkoły podstawowej. Działania tych ośrodków są nadzorowane przez Narodową Agencję Edukacji. Długość pobytu waha się od kilku tygodni do roku lub do dwóch lat, a nakazy opieki podlegają ewaluacji co sześć miesięcy. Około połowa przyjętych na oddziały przypadków kończy opiekę w ciągu dwóch miesięcy (sstat-inst.se b.d.).

Istnieją również różnice w statusie między specjalnymi domami. Część z nich jest również upoważniona do przyjmowania nieletnich, wobec których orzeczono zamkniętą opiekę dla młodzieży. Ponadto w niektórych z tych domów są zamknięte oddziały recepcyjne oraz oddział leczenia dla nieletnich z większymi problemami. Osoby, które zostały skazane na długie wyroki i które wymagają specjalnego traktowania lub które uważa się za niebezpieczne, są umieszczane w bezpiecznym oddziale leczenia.

Biorąc pod uwagę rygor panujący w ośrodkach, szwedzkie domy specjalne są zbliżone do fińskich szkół poprawczych. Również warunki w tych domach mogą być częściowo porównywalne z restrykcjami nakładanymi na osadzonych na oddziale intensywnej opieki specjalistycznej, chociaż cele tych dwóch rodzajów interwencji są zupełnie inne.

Tabela 1. Umieszczenia nieletnich w wieku 15–17 lat w ośrodkach opieki dla dzieci w Szwecji i Finlandii (w liczbach bezwzględnych oraz w przeliczeniu na 100 000 mieszkańców w tej grupie wiekowej).

rodzaj środka	Szwecja 2008		Finlandia 2006	
	liczby bezwzględne	współczynnik na 100 000 mieszkańców w wieku 15–17 lat	liczby bezwzględne	współczynnik na 100 000 mieszkańców w wieku 15–17 lat
umieszczenia w ośrodkach ogółem	5 517	1 413	3 313	1 650
dobrowolne	3 879	1 010	2 916	b.d.
przymusowe, w tym	3 313	2 916	397	b.d.
w domach rodzinnych	830	216	1 023	519
w domach prywatnych	413	108	918	466
w specjalnych domach dla dzieci	314	82	640	325
za przestępstwo	-	-	150	76
intensywna opieka specjalistyczna	-	-	25	13

Źródło: Lappi-Seppälä 2011b: 251; Lappi-Seppälä 2015: 104.

W 2008 r. w Szwecji na każde 100 000 dzieci w grupie wiekowej 15–17 lat ponad 1400 umieszczono w różnego rodzaju instytucjach opieki nad dziećmi. Ogółem 3313 nieletnich zostało tam skierowanych przymusowo do tego rodzaju placówek. Wśród tych przypadków 314 osób zostało umieszczonych w specjalnie zatwierdzonych domach. Miejsca te zazwyczaj przyjmują dzieci z problemami behawioralnymi (np. obraźliwe, wulgarnie zachowanie jako główna przyczyna nakazu

opieki). Przeprowadzone w 2012 r. badania wykazały, że w Szwecji na każde 100 000 dzieci w grupie wiekowej 15–17 lat około 1400 umieszczono w instytucjach opieki nad dziećmi, przy czym 450 nieletnich zostało skierowanych tam przymusowo, co stanowi zdecydowany spadek w czteroletnim okresie ewaluacyjnym (Lappi-Seppälä 2015: 111–112).

Dane fińskie oscylowały na mniej więcej podobnym poziomie. Na każde 100 000 dzieci w grupie wiekowej 15–17 lat około 1650 umieszczono w instytucjach opieki. Przymusowych umieszczeń w Finlandii było jednak znacznie mniej – dotyczyły one 397 nieletnich, z czego 150 trafiło do placówek przymusowo w związku z popełnieniem przez nich przestępstwa. Może to odzwierciedlać różnice w strukturach systemu niż rzeczywiste różnice w rozkładzie między dobrowolnymi i przymusowymi umieszczeniami. Można również kwestionować stopień dobrovolności w niektórych przypadkach, ponieważ dzieci mogą nie sprzeciwiać się umieszczeniu w placówce, gdyż czują, że ich racje i tak nie są wysłuchane. W sumie w Finlandii pod koniec 2012 r. na każde 100 000 dzieci w grupie wiekowej 15–18 lat około 800 dzieci przebywało w domach dziecka i domach dla nieletnich oraz 100 dzieci w szkołach poprawczych. Z grupy tej dzieci 75–80 trafiło do placówek przymusowo, częściowo z powodów związanych z przestępstwem, a około 10–15 trafiło na oddział intensywnej opieki specjalistycznej (Lappi-Seppälä 2015: 108–110).

W powyżej przedstawionych danych może być konieczne uwzględnienie dzieci umieszczonych w instytucjach zdrowia psychicznego. Przy czym rozróżnienie między dobrowolnymi a przymusowymi miejscami pobytu staje się niejasne, podobnie jak sposób liczenia pacjentów. Dla przykładu, w 2007 r. fińskie szpitale psychiatryczne odnotowały wśród pacjentów 2275 w wieku 13–17 lat. Średni czas leczenia wynosił około 40 dni. Daje to dzienną populację około 250 pacjentów w tej grupie wiekowej. Ponieważ około 22%–25% tych miejsc jest przymusowych, daje to około 60 przymusowych pacjentów każdego dnia. Jest to najbardziej „zamknięta” i restrykcyjna forma leczenia instytucjonalnego, jaką można znaleźć w krajach nordyckich. Z punktu widzenia ograniczeń behawioralnych i fizycznych oraz nadzoru, objętych leczeniem przymusowym te można porównać do „więźniów nieletnich” w wielu innych krajach. (Lappi-Seppälä 2015: 105). Przedstawione praktyki wskazują na wyraźne rozróżnienie między wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych a opieką nad dziećmi w Szwecji. Podobny system obowiązuje także w Danii. Natomiast ani Finlandia, ani Norwegia nie posiadają tego typu instytucji.

Poszczególne instytucje, cele ich działania i warunki w nich panujące różnią się zasadniczo w zależności od tego, z jakiego powodu dochodzi do pobytu nieletniego. Osoby, które dopuściły się czynów zabronionych umieszczane są na oddziałach intensywnej opieki specjalistycznej, natomiast nieletni, którzy wykazują objawy demoralizacji trafiają do specjalnych oddziałów w domach dziecka. Trudno jest jednak jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, ilu nieletnich w krajach skandynawskich jest umieszczonych w tego typu instytucjach z powodu ich niezgodnych

z prawem zachowań i demoralizacji, a ile w warunkach porównywalnych z „więzieniami dla nieletnich”.

Pierwszy problem dotyczy różnic między instytucjami. Jak wskazuje powyższa analiza, w każdym kraju skandynawskim istnieje wiele instytucji o różnych funkcjach. Znalezienie czegoś, co odpowiadałoby założeniu „zamkniętej instytucji” jest trudne, ponieważ niektóre kraje (np. Finlandia) w ogóle nie posiadają czegoś takiego jak instytucja zamknięta dla nieletnich. Zarówno Szwecja, jak i Dania szczegółowo sklasyfikowały zabezpieczone instytucje z oficjalnie ustaloną liczbą łóżek. Jednak placówki te są również zajmowane przez nieletnich z innych powodów niż fakt popełnienia czynu karalnego. Ponadto dzieci są umieszczane w innych instytucjach również za popełnienie przestępstw (na przykład w ramach opieki nad młodzieżą w Szwecji). Kolejny problem dotyczy powodu umieszczenia. Niektóre skandynawskie statystyki zawierają informacje na temat nakazów opieki wynikających z niewłaściwego zachowania (w przeciwieństwie do tych wynikających z przyczyn środowiskowych), a inne nie. Ponadto zachowanie obejmuje nie tylko czyny zabronione, ale także inne problemy (np. wagarowanie, prostytutka, nadużywanie substancji psychoaktywnych, ciężka anoreksja itp.).

W tym kontekście należy mieć na względzie, że tylko część nakazów opieki publicznej jest przymusowa, część nakazów leczenia przymusowego dotyczy dzieci zdemoralizowanych, część nakazów leczenia przymusowego to nakazy wydane na skutek popełnienia przestępstwa i wreszcie tylko część tych praktyk odbywa się w instytucjach „zamkniętych”.

Podsumowanie

Kraje nordyckie nie posiadają odrębnego systemu sądów dla nieletnich. Problematyka postępowania z nieletnimi nie została także wydzielona z prawa karnego dorosłych w formie odrębnych ustaw, czy specjalnych rozdziałów w kodeksach karnych. Sprawy o przestępstwa popełnione przez nieletnich poniżej 15 roku życia rozpatrują komisje społeczne funkcjonujące w ramach struktur organizacyjnych pomocy społecznej. System opieki, ochrony i wychowania w odniesieniu do tej grupy wiekowej jest w zasadzie jednolity w całej Skandynawii.

Stosowany w krajach skandynawskich model jurydyczno-sprawiedliwościowy (obejmujący nieletnich pomiędzy 15–18 rokiem życia) opiera się na zasadzie proporcjonalności reakcji do ciężaru popełnionego przez nieletniego czynu zabronionego. Stosowane są środki wychowawcze, przy czym karę kryminalną stosuje się w sytuacji, gdy wcześniejsze środki wychowawcze okazały się nieskuteczne. Nieletni przed sądem podlega identycznej procedurze, co osoba dorosła. W postępowaniu w sprawie nieletniego dominującą rolę pełnią służby pomocnicze (pracownicy socjalni, kuratorzy, eksperci oraz organy ścigania). W tym modelu nie

stosuje się długoterminowych interwencji, a działania podejmowane są w trosce o jak najlepszy interes dziecka. Daleko posunięta opieka instytucjonalna może jednak nieść za sobą ryzyko słabej przejrzystości pomiędzy opieką nad dziećmi w porównaniu z wymiarem sprawiedliwości w sprawach karnych.

Podczas gdy model podstawowy jest taki sam we wszystkich krajach skandynawskich, to bliższe spojrzenie na poszczególne systemy ujawniło pewne różnice. Finlandia i do pewnego stopnia Norwegia były niewątpliwie bardziej konsekwentne w swoich wysiłkach na rzecz oddzielenia kar od leczenia – instytucje opieki nad dziećmi nie odgrywają tam żadnej roli w wykonywaniu kar. Szwedzki i duński system mieszają *child welfare* i wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych z większą swobodą. Sankcje karne są egzekwowane w obu krajach w instytucjach opieki nad dziećmi. Szwedzkie służby społeczne (choć w ograniczonym zakresie) mają prawo do stosowania środków przymusowych w postaci umieszczenia nieletniego w zakładzie wychowawczym. Szwedzki i fiński system zawierają także pewne sprzeczności, jeśli chodzi o stosowanie grzywien dla przestępców poniżej 18 roku życia. W systemie fińskim kara grzywny traktowana jest jako zwykła sankcja, podczas gdy system szwedzki zastępuje grzywny interwencjami w zakresie opieki nad dziećmi.

Sądy duńskie i norweskie orzekają znacznie częściej kary pozbawienia wolności wobec nieletnich w porównaniu do sądów fińskich i szwedzkich. W latach 2011–2012 w Norwegii ta różnica dotyczy tylko młodych dorosłych (w wieku 18–21 lat), ale w Danii odnosi się także do grupy w wieku 15–18 lat. Liczba wyroków pozbawienia wolności za przestępstwa popełnione przez osoby poniżej 18 roku życia w Danii i Norwegii jest od ośmiu do dziesięciu razy wyższa niż w Finlandii i Szwecji. Różnice te mogą stać się jeszcze bardziej widoczne w przyszłości, ponieważ Norwegia podjęła działania zmierzające do szerszego stosowania kar pozbawienia wolności w odniesieniu do nieletnich w wieku 15–18 lat. Od 2014 r. nieletni, którzy wcześniej zostali skazani na karę pozbawienia wolności, mogą być umieszczeni w specjalnym zakładzie otwartym, gdzie uczestniczą w spotkaniach mediacyjnych i realizują program wychowawczy (Lappi-Seppälä 2015: 108–111).

Dalszy rozwój nordyckiego wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich zależy zarówno od ogólnej zasady dobra dziecka, jak i od aktualnej polityki karnej. Ryzyko „odwetu” jest wyraźnie najmniejsze w systemie opieki nad dziećmi. Ten system jest także mniej podatny na populizm polityczny. W skandynawskich debatach na temat wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich nie ma propozycji o wyraźnie represyjnych celach. Nie ulega bowiem wątpliwości, że w krajach nordyckich kara kryminalna nie jest uważana za skuteczną metodę rozwiązywania problemów wynikających z przestępczych zachowań nieletnich (Lappi-Seppälä 2015: 107).

Idee dobrobytu i pluralizmu przyczyniają się również do stosunkowo dużej tolerancji i zrozumienia dla młodych osób, które swoim zachowaniem odbiegają od ogólnie przyjętych norm społecznych. Uważa się, że idee te są ważne przy formułowaniu środków, które należy zastosować w stosunku do nieletnich sprawców czynów karalnych. Podjęcie dalszych działań, które miałyby ewentualnie

zaostrzyć sankcje stosowane wobec nieletnich wymaga natomiast obserwacji i analiz pod kątem nasilenia przestępczości tej grupy sprawców. Mimo że idee stojące za umieszczaniem nieletnich w ośrodkach leczniczych zostały poddane krytyce, nadal uważa się, że jest to jedna z najbardziej humanitarnych form interwencji (Kühlhorn 2002: 56).

Wydaje się wysoce wątpliwe, czy wpływ opieki społecznej na stosowanie środków wobec nieletnich zmniejszył się w jakikolwiek ogólny sposób inspirowany przez pod wpływem nurt neoklasycystyczny w skandynawskim wymiarze sprawiedliwości. Co prawda, opieka socjalna nie ma wpływu na długość pobytu w placówkach opiekuńczych dla młodzieży, a wyłącznie świadczone formy opieki i pomocy, w tym leczenie nieletnich.

Połączenie ogólnej krytyki ideologii przymusowego leczenia nieletnich, neoklasycyzmu w systemie sądowniczym i zaostrzenia sankcji wobec nieletnich przestępców, doprowadziło do sytuacji, w której wpływ ideologii leczenia i usług społecznych stał się w rzeczywistości silniejszy w stosunku do sposobu, w jaki społeczeństwo reaguje na przestępstwa nieletnich sprawców. Dominujący w Skandynawii w ostatnich dziesięcioleciach humanistyczny pogląd na przestępczość nieletnich i środki stosowane wobec nich wydaje się –przynajmniej na razie – pozostawać nienaruszony. W ostatnim czasie obserwuje się więcej interwencji w sprawach nieletnich i towarzyszący temu wzrost presji ze strony różnych środowisk, aby obecny system zmienić i uczynić go „bardziej efektywnym”, a nawet po prostu „mocniejszym”. Otwiera to drogę zarówno dla wzmocnienia elementu myśli neoklasycystycznej, jak i kontynuacji przymusowego leczenia w oparciu o zreformowane ustawodawstwo (Lappi-Seppälä 2015: 107). Przyszłość pokaże, który z tych kierunków przyjmie przyszłe ustawodawstwo oraz jakie będą konsekwencje ewentualnych reform.

Oświadczenie w przedmiocie konfliktu interesów

Autorka zgłaszanego artykułu oświadcza, że nie istnieje konflikt interesów. Tzn. autorka (albo jej pracodawcy lub sponsorzy) nie mają jakiegokolwiek bezpośredniego lub pośredniego finansowego, prawnego lub zawodowego interesu albo związku z innymi organizacjami lub instytucjami, które mogą mieć wpływ na omawiane w tekście badania.

Finansowanie

Autorka nie otrzymała dofinansowania na tę publikację.

Bibliografia

- Buczowski K. (2018). *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach* [Juvenile justice in selected countries]. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Cavadino M. i Dignan J. (2006). *Penal Systems: A Comparative Approach*. London: Sage.
- Dahl T.S. (1985). *Child Welfare and Social Defense*. Oslo: Norwegian University Press.
- Dünel F., Grzywa J., Horsfield P. i Pruin I. (2010). *Juvenile Justice Systems in Europe: Current Situation and Reform Developments*. Germany: Forum.
- Janson C.G. (2004). 'Youth justice in Sweden'. W M.H. Tonry (red.) *Youth Crime and Youth Justice: Comparative and Cross-National Perspectives*. Crime and Justice. Chicago: University of Chicago Press, s. 391–441.
- Jepsen J. (2006). 'Juvenile justice in Denmark: From social welfare to repression'. W E.L. Jensen i J. Jepsen (red.) *Juvenile Law Violators, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, s. 213–262.
- Joutsen M. (1995). *The Criminal Justice System of Finland: A General Introduction*. Helsinki: European Institute for Crime Prevention and Control.
- Kivivuori J. i Bernburg J.G. (2011). 'Delinquency research in the Nordic countries'. W M.H. Tonry (red.) *Crime and Justice. A Review of Research*. Chicago: University of Chicago Press, s. 405–477.
- Klaus W. (2009). *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich* [The child in court. Juvenile justice system response on kids delinquency.]. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Kühlhorn E. (2002). *Sluten ungdomsvård. Rättsliga reaktioner på de ungas brott före och efter införandet 1999* [Youth custody. Legal responses to juvenile delinquency before and after 1999]. Stockholm: SiS. Dostęp online: <https://www.stat-inst.se/contentassets/a6b0740c417d4ca8bbb5c588b8560844/sluten-ungdomsvard.pdf> [31.12.2021].
- Kyvsgaard B. (2004). 'Youth justice in Denmark'. W M.H. Tonry (red.) *Youth Crime and Youth Justice. Comparative and Cross – National Perspectives, Crime and Justice*. Chicago: Chicago University Press, s. 349–390.
- Lappi-Seppälä T. (2001). 'Sentencing and punishment in Finland'. W M. Tonry i R. Frase (red.) *The Decline of the Repressive Ideal. In Punishment and Penal Systems in Western Countries*. New York: Oxford University Press, s. 92–150.

- Lappi-Seppälä T. (2007). 'Penal policy in Scandinavia'. *Crime and Justice* 36, s. 217–295.
- Lappi-Seppälä T. (2011a). 'Crime, criminal justice and criminology in the Nordic countries'. *Crime and Justice* 40(1), s. 1–32.
- Lappi-Seppälä T. (2011b). 'Nordic youth justice'. *Crime and Justice* 40(1), s. 199–264. Dostęp online: <https://doi.org/10.1086/661113>.
- Lappi-Seppälä T. (2015). *Juvenile justice without a juvenile court. A note on Scandinavian exceptionalism*. W F.E. Zimring, M. Langer i D. S. Tanenhaus (red.) *Juvenile Justice in Global Perspective*. New York: New York University Press, s. 63–119.
- Muncie J. i Goldson B. (2006). *Comparative Youth Justice: Critical Issues*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pratt J. i Eriksson A. (2013). *Contrasts in Punishment: An Explanation of Anglophone Excess and Nordic Exceptionalism*. London: Routledge.
- Sarnecki J. (2006). 'Responses to juvenile crime: The Swedish system'. W E.L. Jensen i J. Jepsen (red.) *Juvenile Law Violators, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, s. 187–213.
- Stańdo-Kawecka B. (2007). *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności* [Juvenile criminal law. From care to responsibility]. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Storgaard A. (2009). 'The youth sanction: A punishment in disguise'. *Scandinavian Studies in Law* 54, s. 381–396.
- Vestergaard J. (2004). 'A special youth sanction'. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 5(1), s. 62–84.

Źródła internetowe

- Stat-inst.se (b.d.). *Stat-inst.se*. Dostęp online: <http://www.stat-inst.se/om-webbplatsen/other-languages/the-swedish-national-board-of-institutional> [31.12.2020].